

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

КОВАЛЬЧУК НАТАЛІЯ ПАВЛІВНА

УДК 821.161.2 – 3.09,,19”(043.3)

**ПРОЗА ВАРВАРИ ЧЕРЕДНИЧЕНКО: ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНА
ПАРАДИГМАТИКА ТА ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ МОДИФІКАЦІЇ**

10.01.01 – українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Херсонському державному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Філатова Оксана Степанівна,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Романенко Олена Віталіївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості;

кандидат філологічних наук, доцент
Поляруш Ніна Степанівна,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри української літератури.

Захист відбудеться 18 грудня 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка (04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розісланий «15» листопада 2019 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Плющик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасному літературознавчому дискурсі, позначеному пошуком нових підходів, дослідницьких стратегій та критеріїв наукового аналізу, що послуговуються термінологічним апаратом інших гуманітарних наук, потужно й владно заявляє про себе феміністична критика, у сфері уваги якої – «жіночий голос», «жіноче письмо», закодована в літературі жіноча суб'єктивність. Доволі актуальний напрям літературно-критичної думки детермінує «постійні пошуки нових способів аргументації, оновлення літературного аналізу, перегляд попередніх поглядів»¹, які не тільки сприяють осмисленню жіночої творчості на сучасному літературному етапі, а й зумовлюють реконструкцію феміністичної традиції в українській літературі. В означеному контексті вагомим значення набуває «прочитання» та «перепрочитання» доробку українських письменниць періоду українського ренесансу 20-х рр. ХХ ст., вивчення специфіки «вписування» їх художніх рефлексій у систему соціалістичного міфотворення та осмислення мистецьких інтенцій авторок у межах офіційного дискурсу.

Серед активного «жіночого кола» творчої еліти, чия спадщина потребує переоцінки та ґрунтовного наукового аналізу, – одна з найцікавіших письменниць української літератури міжвоєнного двадцятиліття, публіцист, перекладач Варвара Іванівна Чередниченко. Її оригінальний літературно-мистецький доробок, пронизаний ідеєю національного самоусвідомлення, складає більше 200 творів, написаних українською, російською, осетинською мовами. Різноманітна малоформатна проза, пригодницькі та історико-біографічні повісті, історичні романи, інтелектуальні п'єси-дискусії й радіоп'єси, літературні казки В. Чередниченко не тільки увиразнюють парадигму творчих шукань національного письменства періоду «червоного ренесансу», стильові орієнтації часу, розкривають особливості формування художньої свідомості, а й висвітлюють траєкторію розгортання тодішнього літературного процесу в умовах «ідеологічної заблокованості» тощо.

Попри багатогранну творчу діяльність обдарованої письменниці, її прозовий набуток опинився на маргінесі літературознавчої науки. В. Чередниченко не була репресована. Її твори, віднесені в партійних постановках до розряду «шкідливих» текстів, що нібито проповідують «буржуазно-націоналістичну ідеологію», «міщансько-обивательські погляди на життя», на довгий час зникли з наукового та літературно-мистецького простору. Свідомо й цілеспрямовано замовчувалася як «доросла» проза, так і твори для дітей, ігнорувався перекладацький доробок. З кінця ХХ ст. спостерігаються окремі спроби охарактеризувати проблематику прози та окреслити сюжетно-композиційні колізії історико-біографічних творів (Т. Бледних, Н. Зайдлер, М. Сулима), визначити специфіку драматичного дискурсу (О. Вісич), осмислити масштаби художнього перекладу (І. Братусь, Л. Коломієць) тощо. Значно глибший аналіз прозописма авторки представлено в контексті осмислення жанрової системи і стильових особливостей малої прози 1920-х рр. (С. Ленська), жанрових

¹Зборовська Н. В. Український культурний канон: феміністична Інтерпретація. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n13texts/zborovs.htm>

модифікацій портретного дискурсу в документалістиці ХХ – ХХІ ст. (А. Галич), з'ясування «характеру інтенційності суб'єкта творчості» у форматі імперативного канону соцреалізму (О. Філатова) тощо.

Критичний аналіз наукової літератури, у фокусі уваги якої – художні набутки письменниці різностороннього таланту і широких творчих інтересів, свідчить про нерівномірну увагу дослідників та дискретну рецепцію. Більше того, твори малих епічних жанрів, як і повісті та романістика В. Чередниченко до сьогодні залишаються системно не вивченими, віддаленими від об'єктивного аналізу літературного контексту міжвоєнного двадцятиліття.

Відтак, актуальність пропонованої роботи обумовлена необхідністю ґрунтовного й неупередженого, з позицій сучасної методології осмислення прозового доробку В. Чередниченко, потребою комплексного дослідження художньої своєрідності творів з огляду на їх проблемно-тематичні доміанти та жанрово-стильовий діапазон. Без урахування художньо-естетичних параметрів її прозописьма картина розвитку українського письменства у ХХ ст. буде неповною й однобокою. Більше того, осмислення динаміки творчого розвитку, специфіки художнього мислення самобутньої письменниці розширюватиме перспективи досліджень щодо психодинаміки жіночої творчості, специфіки жіночої літературної традиції тощо.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася як складова частина комплексного науково-дослідного проекту «Поетика художнього тексту» (державний реєстраційний номер 0115U001889) кафедри української літератури факультету української філології та журналістики і комплексного науково-дослідного проекту «Літературний процес в історико-культурному контексті: методологія, проблеми та перспективи дослідження» (державний реєстраційний номер 0117U006886) кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету. Тему дисертації затверджено вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 6 від 28 січня 2013 року).

Мета дослідження – комплексне осмислення та системний аналіз проблемно-тематичних доміант і жанрово-стильових модифікацій прози В. Чередниченко в контексті літературного життя 1920-х – 1940-х рр.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

–проаналізувати координати літературних шукань В. Чередниченко, окресливши динаміку творчого саморозвитку, специфіку художнього мислення;

–висвітлити основні напрями рецепції прози В. Чередниченко у літературознавчих дослідженнях та систематизувати погляди на природу творчості письменниці;

–виявити діапазон проблемно-тематичних пріоритетів, охарактеризувати способи їх художнього втілення;

–простежити жанрові моделі і стильовий спектр прозописьма;

–обґрунтувати новаторські здобутки письменниці в розвитку історичної та художньо-біографічної прози;

–з'ясувати місце В. Чередниченко в літературному процесі міжвоєнного двадцятиліття, значення її прози для формування цілісної картини художньо-естетичних пошуків українського письменства першої половини ХХ ст.

Об'єкт дослідження – мала проза, надрукована на сторінках періодики («Що трапилося з Тетею Зорянською», «Поетки Брудбіллі», «Останній лист», «Історія одного вірша» та ін.) та окремими виданнями (зб. «Жіночі оповідання», «Весняний дріб'язок», «Жужіль»); повісті «Зшиток Софії Сояшник за 1905 рік», «Весела компанія», «В картезіанському монастирі», «Під одним плащем»; романи «Григорій Сковорода», «За плугом», «Фастів».

Предметом дослідження є проблемно-тематичні й жанрово-стильові структурні рівні прозописьма В. Чередниченко.

Джерельною базою слугували мемуарно-біографічні та архівні матеріали відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Охоплено також широкий публіцистичний матеріал, драматичні твори, літературознавчі та критичні статті, переклади, які у своїй інтеграційній сутності оприявлюють художній світ і світоглядні орієнтири письменниці. У процесі дослідження бралися до уваги окремі літературно-критичні праці, що стосуються літературного процесу 1920-х рр., тогочасні маніфести, програми організацій і угруповань, фотоматеріали, періодичні видання 20–40-х рр. ХХ ст.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять праці провідних фахівців з історії української літератури (М. Васьківа, В. Дончика, Ю. Коваліва, В. Кузьменка, С. Ленської, Я. Цимбал та ін); праці, що висвітлюють гендерні аспекти художньої літератури (В. Агєєвої, О. Забужко, С. Павличко), наукові розвідки, рецензії, статті, присвячені проблемам розвитку літератури в парадигмі соцреалізму (І. Захарчук, О. Філатової, В. Хархун). Загальнотеоретичні засади ґрунтуються на дослідженнях М. Бахтіна, О. Галича, Ю. Лотмана, В. Халізева та ін. У дисертаційній роботі використано філософські концепції Ж.-П. Сартра, З. Фрейда, роботи Л. Гінзбург, Н. Зборовської, В. Фащенко, які стосуються питань психологічного аналізу в літературно-художній практиці.

Методи дослідження. Мета і завдання дисертації, специфіка досліджуваного матеріалу зумовили використання відповідної методології: загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення), культурно-історичного та історико-типологічного методів, які використано з метою характеристики літературно-мистецького, культурно-історичного контекстів; методу концептуального аналізу, що дав змогу виокремити проблемно-тематичні пріоритети й поетикально-стильові доміанти та охарактеризувати специфіку їх художнього втілення; методу психологічного аналізу для з'ясування характерів персонажів, особливостей відтворення внутрішнього світу; біографічного методу, який дозволив увиразнити координати творчих шукань та світоглядних інтенцій авторки. Застосування методу інтертекстуальності забезпечило визначення національних та міжнародних культурних кодів у прозі В. Чередниченко, герменевтичний метод сприяв ґрунтовному тлумаченню художніх текстів, наратологічний – аналізу наративних стратегій.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що *вперше* в українському літературознавстві здійснено комплексне дослідження прозового доробку В. Чередниченко в контексті художньо-естетичних пошуків письменства першої половини ХХ століття; виокремлено та охарактеризовано проблемно-тематичну парадигматику, жанрові модифікації та стильові доміанти прози, що дозволяють осмислити її у формально-змістовій єдності як цілісну художню систему; визначено та

проаналізовано художню стратегію і механізми репрезентації індивідуально-авторської моделі світу; *введено до наукового обігу* маловідомі художні твори, частина яких знаходиться у рукописах; *набуло подальшого розвитку* вивчення специфічних рис історико-біографічної прози, представлені різноманітними жанровими формами.

Практичне значення одержаних результатів зумовлене можливістю використання її результатів у процесі підготовки лекційних курсів з історії української літератури першої половини ХХ ст., програм спецкурсів та спецсеминарів, присвячених проблемам дитячої літератури, «жіночого письма», історичної та художньо-біографічної прози. Основні положення та висновки дисертації стануть у нагоді вчителям-словесникам закладів загальної середньої освіти різних типів при підготовці уроків позакласного читання, факультативних занять тощо.

Апробація результатів дисертації. Текст дисертації обговорено на засіданні кафедри української літератури факультету філології та журналістики Херсонського державного університету (протокол № 12 від 03 червня 2019 року). Основні положення і висновки дослідження оприлюднені в доповідях на наукових конференціях, симпозіумах, зокрема, *міжнародних*: «Що водить сонце й зорні стелі: поетика любові в художній літературі» (Бердянськ, 2012), «Європейські студії: Особистість і світ в історико-культурному просторі. Пам'яті О. В. Мішукова (Херсон, 2013), «Філологічні науки у III тисячолітті» (Будапешт, 2013), «Сучасні проблеми науки і освіти» (Будапешт, 2014), V Міжнародному симпозіумі «Література. Діти. Час» (Миколаїв, 2014), «Транскультурні коди літературного дискурсу» (Київ, 2015), «Філологія і культурологія. Актуальні наукові дослідження. Теорія. Практика» (Познань, 2015), «Масова література: проблеми інтерпретації, змісту та форми» (Миколаїв, 2015), «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність» (Дніпро, 2019) та *всеукраїнських*: «Літературний процес: структурно-семіотичні площини» (Київ, 2012), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Література і місто: художній поступ» (Луганськ, 2012), «Письменник в умовах заблокованої культури» (Кременець, 2013), «Література в контексті культури» (Дніпро, 2015).

Публікації. Основні положення й результати дисертації висвітлено у 12 одноосібних публікаціях автора, з яких: 6 статей надруковано у фахових виданнях України, 2 статті – в зарубіжних, 4 – в інших наукових виданнях.

Структура роботи обумовлена її метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (225 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 215 сторінок, із них 181 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** проаналізовано стан дослідження теми, обґрунтовано актуальність і наукову новизну дисертації, сформульовано мету й завдання, об'єкт і предмет аналізу, окреслено теоретико-методологічну базу, розкрито практичне значення, вказано на

зв'язок роботи із науковими програмами і планами, подано інформацію про апробацію результатів дисертації та її структуру.

У першому розділі дисертації **«Параметри і стан вивчення проблеми»** здійснено історико-літературну реконструкцію умов і особливостей формування художньої свідомості В. Чередниченко, синтезовано й концептуально узагальнено проблеми рецепції її літературного доробку. У підрозділі 1.1 *«Постать В. Чередниченко в літературному і міжлітературному дискурсах: координати творчих шукань»* охарактеризовано напрямки літературно-мистецької діяльності письменниці та представлено науково коректну періодизацію її творчості. Доведено, що багатогранна й нерівномірна творчість В. Чередниченко органічно вплітається в суперечливий і складний літературний процес 20–40-х рр. ХХ ст. Її твори не лише відбивають особливості тієї неоднозначної доби, а й містять чимало новаторських акцентів. У період активної українізації 1920-х рр. літераторка писала для дітей і юнацтва, розробляла теми жіночої долі, прискіпливо аналізувала життя тогочасного суспільства, намагаючись осмислити людину в переломний момент її соціального й індивідуального буття, розв'язати трагедію самотності, жорстокості реального світу тощо. В 1930–1940-і рр. В. Чередниченко кардинально змінює проблемно-тематичний вектор індивідуально-авторських уподобань: дається взнаки соціальна атмосфера підозр і відверто ідеологічних звинувачень, переслідувань, репресій, що викликає цілком свідоме бажання уникнути політизованих оцінок та тенденційних характеристик літературного доробку. Творча увага письменниці в цей період прикута головним чином до проблем історичних та культурно-естетичних цінностей, у розробці яких вона досягла найбільш значних результатів, та перекладацтва.

Аналіз кількох варіантів укладених В. Чередниченко автобіографій, щоденників, листів, дає можливість виокремити три етапи літературної діяльності письменниці з чіткими хронологічними координатами. Перший період інтенсивної праці на громадській, культурно-освітній, творчій ниві в Переяславі, Полтаві, Харкові, Києві охоплює 1909–1927 рр. На цей час припадає розквіт таланту літераторки, поява чималої кількості різножанрових і різноманітних на проблемно-тематичному та стильовому рівнях творів, публікація чималої кількості окремих видань книжок. Другий період – 1928–1938 рр. – пов'язаний із десятирічним перебуванням та науково-дослідницькою і перекладацькою діяльністю, художньою творчістю в Південній Осетії. Третій – 1938–1949 рр. – охоплює повернення на батьківщину, плідні здобутки в жанрі історичної белетристики, період перебування в евакуації під час Другої світової війни та останні роки життя в Києві.

У підрозділі 1.2 *«Проблеми критичної та наукової рецепції літературного доробку В. Чередниченко»* визначено й систематизовано наявні в українському літературознавстві погляди на природу літературної творчості та особливості художнього мислення письменниці. З'ясовано, що наукова рецепція творчого доробку В. Чередниченко – різноспрямована, вкрай нерівномірна. Перший етап критичного огляду художньої парадигми творів письменниці, що охоплює період з 20-х до середини 40-х рр. ХХ ст., характеризується появою близько десятка розвідок (М. Биковця, М. Доленга, М. Пархоменка, Л. Санова та ін.), у переважній більшості – рецензій із притаманною для тогочасних досліджень ідеологічною заангажованістю та тенденційністю оцінно-критичних суджень.

У 70-ті роки ХХ ст. спостерігаються спроби літературознавців (Т. Буженко, Ф. Сарана) подати об'єктивний аналіз прозописьма В. Чередниченко (в основному – творів історико-біографічного жанру), дотримуючись вимог офіційного критичного дискурсу. В першому ґрунтовному дослідженні О. Сиротюк традиційно для того часу ідейно-художні особливості творів письменниці (сюжетно-композиційні, образної системи, характеротворення тощо) розглядаються відповідно до методологічних настанов радянської критики.

Плюралізм думок, пошук нових дослідницьких стратегій та наукових критеріїв характеризують третій етап наукової рецепції прозописьма талановитої авторки. Більшість сучасних досліджень представляють матеріали оглядово-узагальненого плану. Зокрема у статтях літературно-критичного (О. Галича, С. Ленської, М. Сулими) та краєзнавчого характеру (О. Коломійця, П. Ротача) зроблено спробу неупередженого аналізу окремих аспектів художньо-естетичної діяльності письменниці. За об'єкт наукового пошуку сучасні літературознавці обирають не тільки твори історико-біографічного жанру (Н. Зайдлер, Т. Бледних), а й драматургію, мемуаристику, переклади та публіцистику В. Чередниченко (О. Вісич, А. Галич, Л. Коломієць).

Другий розділ **«Малі епічні форми: жанрові моделі та проблемно-стильові домінанти»** складається з трьох підрозділів. У підрозділі 2.1 *«Художня рефлексія дитячого світосприймання: індивідуально-авторські пріоритети та семантична структура доби»* з'ясовано, що малу прозу для дітей і юнацтва В. Чередниченко можна поділити на кілька проблемно-тематичних груп. До першої групи належать твори, присвячені дослідженню психології дитини, що зростає у щасливій родині, світ якої незаангажований будь-якими соціальними чи ідеологічними чинниками; до другої – твори, у яких розкривається внутрішній стан дитини, яка перебуває в умовах політичних змін і соціальних катаклізмів, творчо осмислюються її відносини із дорослим, часто дисгармонійним світом; до третьої групи входять твори про навчання й дозвілля радянських дітей. Окрему групу становлять оповідання, в яких розкривається образ «скаліченого війною» дитинства. Щоправда, жоден із цих творів не був опублікований і до читача не дійшов.

Перші прозові твори, хоч і не є художньо бездоганними, водночас прикметні спробами дослідити людське буття, дитячу психологію. В оповіданнях «Гарний гудзик», «Смачний обід», «Хатній водонос», «Щука», «З-за огірків» предметом аналізу є образи дітей – чистих, довірливих, не зіпсованих зовнішніми суспільними чинниками. Через зображення героїв у нестандартній ситуації, майстерно вибудовані діалогічні партії, виписані в іронічному ключі репліки персонажів письменниці вдалося розкрити психологічні особливості маленької дитини, відтворити веселий і бешкетний світ дитинства, сповнений поетичності світосприймання.

У сфері художньої обсервації новел і оповідань «До діда-баби по шматок хліба», «Баба й онука», «Нешастя допомогло», «Що трапилося з Тетею Зорянською» – екстремальний стан дитини, її душевний і фізичний біль, відчай у кризові моменти соціальних протистоянь. Осмислюючи трагічні історії дітей-сиріт, які, стійко витримуючи випробування суворого життя, не губляться у складних ситуаціях розрухи й голоду, В. Чередниченко вдається до психологічного розкриття характерів, заглиблюється в мотивацію вчинків та емоційні переживання героїв.

Точним відбитком суспільного життя у межах ідеологічних вимог є оповідання «Нещастя допомогло», «Нарис з життя», «Перша вистава». Створюючи радісну, сповнену ентузіазму й ініціативи картину життя юних «громадян країни рад», гіперболізуючи їх успіхи, письменниця обмежується відтворенням зовнішності, вчинків і поведінки персонажів, їхніх висловлювань та дій, але не думок чи почуттів. Сфокусоване на власних психологічних переживаннях та рефлексіях мовлення героїв змінюється плакатною риторикою та ключовими ідеологемами радянської влади.

Художня рецепція дитячого світосприймання у прозописьмі В. Чередниченко актуалізується в роки воєнного лихоліття. Навзамін картин про веселі витівки, шкільні роки, громадські справи та ін. письменниця реалістично виписує життєві ситуації скаліченого війною дитинства. Показовими в цьому плані є оповідання «Громадянин Вовка», «Родинне чуття», «Найбагатша мати», де возвеличується «маленька дитина», яка за певних обставин змушена перейняти на себе обов'язки дорослої людини. Не апелює письменниця й до радянської риторики, на першому плані фігурує національна душа й дух дитини-захисника вітчизни.

У підрозділі 2.2 *«Модуси людського буття: екзистенційний вимір, ідейна контрверсійність, стилевий діапазон»* увагу акцентовано на збірках «Весняний дріб'язок» та «Жужіль». Книжка «Весняний дріб'язок», побудована у формі мозаїчного колажу, поєднує епічний континуум 21 твору в єдине тематичне ціле. Змістове поле збірки фрагментується через авторську дефініцію «дрібниці», жанровими означеннями яких є як традиційні (або «чисті» жанри), так і паралітературні жанрові маркування: «з блок-ноту», «фрагмент», «гротеск», «прелюд», «фейлетон», «повість-плякат», «рапсодія», «казка», «натур-морт», «поезія в прозі», «оповідання», «шкіц» і найчастіше – «етюд». Винесене в заголовок кожного твору жанрове визначення не тільки жанрово маркує текст, а й окреслює його мотивний і настроєвий характер («Патетична симфонія (рапсодія)»), доповнює зміст твору («На літераторських містках (з блок-ноту)») або точніше визначає його жанрову природу («Горпина-трактор (повість-плякат)»). Часом підзаголовок маркує іронічний «модус художності» («Аліменти (натур-морт)», «НОЖ (натур-морт)»), або, як у «Мандрівці до читачів (фрагмент)», сигналізує про бажання авторки зафіксувати «летючу мить життя» (О. Олесь). Жанрове маркування підзаголовків засвідчує долучення письменниці до літературно-мистецького мейнстріму початку ХХ ст., зорієнтованого на відмову від міметичного принципу «зображення життя та руйнування класичних літературних форм».

На проблемно-тематичному рівні збірка «Весняний дріб'язок» досить різноманітна, адже представляє екзистенційні виміри життя (самотності, страху, трагічної невлаштованості, безнадії) різних шарів соціуму. Однак домінантою є художній аналіз соціально-гендерної проблематики, пов'язаної не тільки з жіночою ідентичністю та призначенням жінки, а й осмисленням різноманітних схем взаємин чоловіка й жінки: кохання, подружньої зради, вільних сексуальних стосунків тощо («Березовий сік», «Аліменти»). Тема материнства подається у творах збірки («Знайшла...», «Горе Савелівни») крізь призму особистої жіночої, материнської трагедії, соціально детермінованої, обумовленої суспільно-політичними процесами, перед силою яких жінка залишається безпомічною. Жіночі проблеми письменниця осмислює в соціально-історичному контексті, пов'язуючи їх із постреволуційними

змінами («8 березня», «Горпина-трактор»), з історією українсько-єврейських міжнаціональних відносин («Погромщиця»).

У збірці «Жужіль» розглядаються теми бюрократії, пристосуванства, психології і моралі міщанства, що в радянських умовах не тільки посилилось, а й набуло нових обрисів. Книжка прикметна виразною тематичною та стильовою еkleктикою. Якщо «Фрагмент з недописаного роману» має чимало спільного з модною в той час виробничою прозою, зорієнтованою на показ «соціалістичної індустріальної праці», в «Пригодах Пата і Паташона» виразно окреслюються пригодницькі мотиви з мелодраматичними елементами; то «На операційному столі» позначений поглибленим психологічним аналізом та елементами детективного сюжету. У «новелі» «Євпаторія» на передньому плані постають гострі проблеми індивідуального й соціального буття з еротичними вкрапленнями.

Спільна ознака для творів збірки «Жужіль» – показ характерів героїв «на перевалі» життєвих доріг, у момент вибору, відкриття й утвердження у складному й неоднозначному світі пореволюційної дійсності. Кожен із них пережив морально-психологічну «травму», що й впливає на подальше існування. Кожен із героїв має конфліктну сутність людини, що є жертвою самої себе, однак прагне віднайти віру і надію життя, усвідомлюючи власне «я».

Традиційно В. Чередниченко використала до книжки, що об'єднала чотири твори, жанровий маркер «чотири новелі». Авторка оперує поняттям «новела» як компактною формою називання кількох творів, що фактично є різними жанровими різновидами. Скажімо, заголовок першої новели – «Фрагмент з недописаного роману»; «Євпаторія», «На операційному столі» мають всі ознаки жанру оповідання, «Пригоди Пата і Паташона» – новели.

Стильова манера В. Чередниченко у збірках «Весняний дріб'язок» і «Жужіль» характеризується поєднанням реалістичних засобів письма (об'єктивні картини, подієвий сюжет, побутова деталізація) та художніх прийомів виразно модерністського плану (художні тропи, внутрішнє мовлення, особливості інтонування висловлювань тощо). Слугують увиразненню внутрішнього світу персонажів і формотворчі засоби живопису – психологічні пейзажі й портрети, зорові образи, контраст, елементи імпресіоністичної колористики, яскравих замальовок квітів, дерев (т.зв. «мови природи»). Звукова і зорова синестезія в малоформатній прозі передає розмаїття й мінливість навколишнього світу, його естетику та красу, забезпечує фіксацію миттєвих вражень і настроїв героя.

Мала проза має широке інтертекстуальне поле, репрезентоване у вигляді цитат, епіграфів, афоризмів, алюзій, ремінісценцій, що надають текстові більшої семантичної глибини, увиразнюють авторську ідею та конкретизують художньо-естетичну концепцію. Інтермедіальна семіосфера творів письменниці охоплює музику, живопис, театральне мистецтво.

У підрозділі 2.3 «*“Новелізація буття” творчої особистості*» розглянуто специфіку творчої рецепції образів А. Тесленка і М. Лермонтова. В оповіданні «Останній лист» В. Чередниченко першою серед вітчизняних митців створила літературний портрет одного з найбільш оригінальних українських новелістів поч. ХХ ст., розповівши про останні місяць-півтора його життя, психологічно переконливо показавши історію фізичного згасання. Просторово-часовий континуум

твору об'єднує кілька настроєвих епізодів, насичених ліричним драматизмом. У художній простір «вмонтовано» уривки повісті «Страчене життя» і зацитований майже дослівно лист-заповіт до брата Яреми, завдяки якому глибше й повніше розкриваються симпатії та антипатії письменника, його естетичні смаки і схильності.

Створенню колоритного портрету Тесленка сприяє майстерне комбінування спостережень і коментарів оповідача, поєднання монологічного й діалогічного мовлення, індивідуалізація мовних реплік – з усіма можливими відтінками та нюансами. В авторській мові, особливо в діалогах, часто використовуються недомовки, позначені трьома крапками. Фізичний і душевний стан Архипа передано шкіцово, в кількох портретних описах-характеристиках, що розкривають його характер і силу духу. Психологічно-емоційний стан героя, натури активної та діяльної, увиразнюється за допомогою контрастів між станом природи й людськими переживаннями.

Звертають на себе увагу ідеологічні штампи, висловлені вимушено, на догоду політичним вимогам: про дружбу Тесленка зі «сюсарем московським»; відмову «київських редакторів» й «українських панів» друкувати твори початківця. Немає конкретики в «Останньому листі» й щодо національної самосвідомості письменника, подаються тільки емоційні міркування про Г. Сковороду і Т. Шевченка.

Якщо в основу оповідання «Останній лист» покладено процес підготовки листа-заповіту А.Тесленка, то «Історія одного вірша» побудована на обставинах написання М. Лермонтовим поезії «На смерть поета». У художній простір першого твору «вмонтовано» останній лист смертельно хворого письменника, у структуру другого – повний текст пристрасного вірша-інвективи на смерть «безсмертного генія», «слави і гордості Росії» О. Пушкіна. В «Історії одного вірша» авторка моделює дійсність крізь призму первинних чуттєвих вражень, переживань, настроїв персонажа, поданих екзистенційно-напружено, експресивно. Семантичні акценти в тексті зміщуються від факту трагедії до його переживання. Нервові збудження Лермонтова передається за допомогою портретних характеристик, рухів, погляду, міміки. Втім, внутрішній стан знервованого, звідчаєного героя В. Чередниченко радше описує, ніж психоаналітично розкриває.

У художньому просторі «Історії одного вірша» чітко окреслена структура російської громадськості першої половини ХІХ ст. – реакційної та прогресивної. Малюючи лаконічними штрихами картини життя російської знаті, авторка переконливо визначає причини суспільних, побутових і морально-психологічних обставин, що сприяли появі вірша. Підвищена патетика змалювання вельмож протистоїть зниженим і виразно негативним за семантичним наповненням деталям, що створюють ефект в'їдливого висміювання.

Третій розділ «**Поетика повістєвого дискурсу**» складається з двох підрозділів, у яких дослідницьку увагу зосереджено на історичній та пригодницькій повістях для дітей та біографічних повістях В. Чередниченко. У підрозділі 3.1 «*Історична та пригодницька повість для дітей: сюжетно-композиційні колізії, образно-смілова структура*» проаналізовано повість на історичну тему «Зшиток Софії Сояшник за 1905 рік», що містить ряд цікавих моментів як на тематичному, образному, так і на жанрово-стильовому рівні. Невеликий за обсягом твір поділений на 60 глав (кожна з яких має свій заголовок) з позначенням хронології подій, які відбуваються протягом одного року: з першого січня 1905 по десяте січня 1906 року. У сфері авторської

уваги – окремі життєві історії, спогади школярки Софії Сояшник, фрагменти її думок, вражень та емоційних переживань. В. Чередниченко майстерно проаналізувала процес входження дитини як особистості в контекст суспільних відносин із виробленою системою моральних цінностей. З цієї точки зору важливими є спроби письменниці осмислити катастрофізм соціальних перетворень, які руйнують традиційні духовні й моральні імперативи та усталені моделі життя.

У повісті відсутній наскрізний сюжет. Фактичний матеріал про хід російсько-японської війни, «криваве воскресеніє», страйк катеринославських робітників, розгул «чорної сотні» представлений у щоденникових записах головної героїні. У художній простір органічно вплітаються поезії П. Грабовського, В. Мови, уривки з поезії О. Кониського, Т. Шевченка, протоколи учнівських зборів і засідань, прокламації, промови на мітингах, що посилюють відчуття достовірності політичних та соціально-культурних колізій. З метою візуалізації художньої картини світу письменниця додала до тексту малюнки, підписані фразами з тексту, використала «елементи» фільмової техніки (поєднання різних шрифтів і кеглів, примітки, графічні позначки).

Реалістично-авантюрна повість В. Чередниченко «Весела компанія» – одна з перших спроб пригодницької літератури для підлітків. В основі композиції – хронотоп пригод, який допомагає розкрити характери персонажів у різних життєвих ситуаціях. Ключовим принципом організації текстового простору письменниця обирає таємничо-авантюрні елементи, скрутні ситуації, в які постійно потрапляє весела компанія; щасливу розв'язку, що, в цілому, є характерними для творів цього жанру. Авторці вдається поєднати сюжетне плетиво таємничих пригод-випробувань з обов'язковими атрибутами життя шкільного колективу радянських дітей, вже традиційно розповідаючи про доповіді на політичні теми й раціоналізаторські винаходи, вивчення музики та іноземної мови тощо. Інтригуючи, вона уникає містики, невиправданої фантастики.

«Весела компанія» має оригінальну композиційну будову. Твір складається з 17 оповідань, об'єднаних спільними героями, темою зображення життя підлітків. Розповідь побудована за мозаїчним принципом. Кожне оповідання – окрема історія, що розкриває характер персонажів твору і є складовою загальної розповіді про веселу компанію як «єдиний організм». Повість не розпадається на окремі замальовки: внутрішньо вона міцно «зцементована» наскрізним динамічним сюжетом із несподіваними ходами, спричиненими пригодою. На першому плані – розповідь про кожного із семи членів веселої компанії, дослідження умов життя, які впливають на формування світоглядних переконань підлітків. Письменницю цікавлять не факти самі по собі, а їхній вплив на індивідуальне «я» персонажів, особливо в екстремальних ситуаціях пригод та випробувань.

Попри ідеологічне нашарування, тенденційність та добре відчутні дидактичні (моралізаторські) елементи, твір має безсумнівно новаторський зміст. Вперше в українській літературі для дітей та юнацтва функції атрибутів пригодницько-авантюрного твору беруть на себе топоси великого міста, в якому юні герої відкривають широкий дивосвіт у звичайному буденному житті. І вже традиційно для письменниці художньо-образні рефлексії мають виразно національний вимір та національні конотації.

У підрозділі 3.2 «Художня біографістика В. Чередниченко: авторські рефлексії та документально-фактографічне начало» проаналізовано повісті «В картезіанському монастирі», «Під одним плащем». З'ясовано, що повість «В картезіанському монастирі» присвячена біографії та інтимній історії стосунків французької письменниці Жорж Занд і польського композитора Фредеріка Шопена.

Суворо дотримуючись внутрішньої хронології, письменниця моделює сюжетні колізії, які розгортаються навколо перебування закоханої пари на «віллі вітрів», хвороби композитора, що змусила Жорж Занд стати доглядальницею; переїзд до монастиря, зворушливу турботу про хворого тощо. Зображені в повісті картини дисонують з уявленнями поборників моралі, які вважали великого Шопена жертвою самозакоханої Жорж Занд, званої в Парижі своїми амурними походеньками чи не з усім літературним бомондом. Авторка уникає такого потрактування стосунків закоханих і по-своєму моделює образ геніального композитора, акцентуючи, що творчу особистість може зрозуміти лише подібна за вподобаннями й нахилами людина з особливим мистецьким баченням світу.

Характери героїв – різних за темпераментом, захопленнями, вдачею – авторка показує під час прогулянок, за роботою, у спогадах і розмовах про свої почуття й настрої, про поезію, музику, про історію та культуру Франції, Польщі, Іспанії. З метою якнайповніше змалювати образи композитора і письменниці, осмислити процес формування поглядів, становлення особистості, взаємодію з оточенням авторка використовує одну з форм психологічного аналізу – ретроспекцію. Означений прийом дозволяє показати причини певних духовних колізій у самих героях, в їхньому внутрішньому світі.

Письменниця не подає докладного опису зовнішності головних героїв, послуговуючись лише окремими художніми деталями, що допомагають заглибитися в емоційні переживання, осмислити враження й почуття, загалом – внутрішній світ. Вельми характеристичною в повісті є художня деталь «очі», на якій неодноразово зупиняє свою увагу авторка. Сприяють характеристиці також засоби індивідуалізації мови персонажів. Колоритні описи картезіанського монастиря, його кладовища, майстерні малюнки печери з історичними коментарями, панорама старовинного міста увиразнюють естетичні вподобання героїв.

Якщо «В картезіанському монастирі» тонкі спостереження авторки спрямовані в основному на відтворення найтонших нюансів душевних реакцій двох людей з особливим баченням світу, то в художньо-біографічній повісті «Під одним плащем» постать головного героя – поета Адама Міцкевича – представлена в контексті тогочасного політичного й літературного життя, в тісному переплетенні з життям інших видатних історичних осіб. Фабула твору охоплює майже п'ятирічне перебування політичного вигнанця в Одесі, Москві, Петербурзі з 1824 до 1829 року; його польське оточення, знайомство і дружбу з передовими людьми Російської імперії. Розгортаючи в чотирьох розділах повісті (відповідно до етапів заслання) історію заслання Міцкевича, В. Чередниченко дотримується хронологічної послідовності у викладі подій. У полі зору – достовірні факти з біографії польського поета, до відтворення яких вона підходить по-різному: суттєві, на її думку, виокремлює, поглиблює і розширює за допомогою поетичної фантазії, інші лише згадує, керуючись при цьому інтересами центральної проблеми твору.

У фокусі письменницької уваги – дружба Міцкевича і Пушкіна, заґрунтована на спорідненості творчої душі. При цьому В. Чередниченко не ідеалізує взаємовідносини польського поета-патріота і «великого патріота-громадянина Росії», лише акцентує на їх щирості та взаємоповазі. Головною темою є показ дружби двох великих поетів, взаємини яких (відповідно до офіційної інтерпретації) набувають у повісті символічного значення – як взірець єднання слов'янських народів. Письменниця не відходить від історичних і біографічних фактів: соціально-політичні переконання на той період ще не стали причиною гострих полемік та остаточного розриву зв'язків Пушкіна і Міцкевича. Образ Адама Міцкевича стоїть у центрі твору, на ньому починаються, схрещуються, ним завершуються більшість сюжетних ліній. Авторка осмислює думки й настрої поета, постійно відстежує динаміку емоцій: від тривожних і негативних до оптимістичних, сповнених надій на визволення польського народу від царського гноблення. Повноті і виразності зображення особистості митця підпорядковані екскурси, ретроспекції, вчинки більшості персонажів.

Окрім продуманої композиції, стрункості сюжету, виразних психологічних характеристик персонажів повісті «Під одним плащем» спостерігаємо точні й колоритні описи міст, замальовки інтер'єрів, звичаїв, моди першої половини ХІХ ст. Такими ж художніми якостями відрізняються екскурси-довідки в історію філаретсько-фломандського руху, царства Польського, розповіді про керівників національно визвольного руху, які нагадують майстерно написані вставні новели. Текст повісті прикрашають емоційно насичені пейзажі, що, як правило, подаються в тісному зв'язку із розвитком сюжету, з життям героїв твору.

У четвертому розділі **«Жанрово-романні модуси Варвари Чередниченко»** проаналізовано великоформатну прозу письменниці – романи «Григорій Сковорода», «За плугом», «Фастів». У підрозділі 4.1 *«Драма українського села в романі “За плугом”»* встановлено, що, порівняно з «романними формами» «Фрагмент з недописаного роману», «Григорій Сковорода», соціально-психологічний роман «За плугом» став першим зразком епопеї в українській літературі. Сюжетні колізії, проблематика твору побудовані на художньому осмисленні переломного моменту в історії України, пов'язаного з руйнацією традиційного укладу життя, способу мислення, що призвело до кардинальних змін у свідомості народу. Прагнучи правдиво відтворити події, віднайти причини соціального розшарування, В. Чередниченко осмислює широкий спектр проблем, серед яких не тільки суспільні колізії боротьби між селянами та панами, а й гендерні проблеми, проблеми виховання, освіти й культури на селі, проблеми сім'ї та морально-етичного вибору людини. Притлумлюючи ідеологічну риторичку, авторка звертається до суто національних проблем.

Своєю формою твір продовжував реалістичні традиції української прози та засвідчував опанування письменницею нових методів художнього аналізу. Реалізоцентризм авторки поєднується з відверто натуралістичним підходом до зображення дійсності. Для роману характерні повільний розвиток сюжетних ходів, яскраве побутописання, докладне зображення людських взаємовідносин, психологічне ліплення характерів із досить відчутними елементами сатиричного зображення негативних суспільних явищ тощо. Крім того, «За плугом» має структурні особливості, які впливають на його жанрові характеристики, зумовлюють

синкретичність використаних автором елементів соціально-побутового та історичного романів.

Фабульно-сюжетний час твору В. Чередниченко вбирає події трохи більше десяти років – від часу Першої світової війни до 1923р. включно. Використання прийому ретроспекції розширює часо-просторові межі, сприяючи створенню масштабної картини життя українського села на зламі ХІХ – ХХ ст. Увага авторки сфокусована на реорганізації селянського життя, на дослідженні процесу протистояння двох способів буття – колективного й індивідуального. Предметом художнього аналізу є драматичні долі людей у контексті буремної доби національної революції та хаосу і трагедії громадянської війни. Історія життя «житняківців» відображає складний шлях усього українського селянства на тлі нових історичних та соціально-політичних трансформацій. На відміну від інших авторів, які навмисне «омінають» людину, подаючи узагальнено-типізований образ народу/маси, письменниця різнопланово зображує характери героїв, використовуючи форми психологічного аналізу, передає найтонші нюанси їхнього емоційного стану.

У підрозділі 4.2 *«Історична правда й художній вимисел та їх конвенції в історичному романі-хроніці “Фастів”»* розглянуто один із найкращих художніх зразків осмислення історичного минулого в українській прозі І пол. ХХ ст. Встановлено, що в романі «Фастів», обравши за основу конкретні історичні факти, В. Чередниченко відійшла від прямолінійного фактографізму та використала право художника слова за допомогою творчої фантазії переосмислити події з життя персонажів. Завдяки цьому в тексті постають не абстрактні схеми історичних постатей, а живі люди в усій багатогранності. У творі діють як реальні (С. Палій, І. Самойлович, І. Гізель, І. Галятовський, Л. Баранович та ін.), так і вигадані персонажі, а їх характер розкривається шляхом показу важких переживань, страждань, перевірки на мужність у пригодах та подорожах, сповнених випробувань і загроз.

Виписуючи образи «історичних осіб», спираючись на реальні біографії конкретної людини, письменниця здебільшого дотримувалась реалістичного принципу. Зображуючи долі окремих героїв твору, авторці вдається створити реалістичну панораму життя козацтва того часу. Водночас у тексті спостерігаємо романтичну інтерпретацію українського козацтва та його полкового очільника Семена Палія. Через еволюцію героїв роману, показ їх сподівань і намірів, вчинків письменниця передає національний дух епохи. Їй вдається адаптувати засоби літературного моделювання історичного минулого, трансформувати історичну правду у художню систему історико-пригодницького роману. Серед пригодницьких мотивів і прийомів, зокрема мотив дороги, який сам по собі заряджений пригодництвом, пов'язані з ним прийоми раптових зустрічей, долань небезпек. У романі багато загадкових постатей (ворожки, характерники, таємничі старці), присутня інтрига (на кшталт, хтось комусь батько, колишній коханий), розповсюджені дієства підслуховування, впізнавання-невпізнавання, розслідування-розгадування тощо.

Композиційним центром твору є образ головного героя – Семена Палія, людини зі сформованим характером та поглядами на життя, з чіткою державотворчою програмою й розумінням ситуації, в якій опинилась Україна після відмови від гетьманської булави Дорошенка та спустошливих турецьких походів на Чигирин. У процесі зображення фастівського полковника авторка поводить з історичним

фактажем украй обережно: навіть переосмислюючи його, прагне не допустити принципів розходжень з історією. Водночас ніяк не «канонізує» Палія, наголошуючи, що в романі йдеться перш за все про звичайну людину зі своїми думками й переживаннями, слабкими та сильними сторонами характеру. Прагнучи не відступати від історичної правди, авторка роману змушена була витримувати ідеологічну домінанту, оприявлену на рівні міркувань українських духовних авторитетів та видатних постатей про дружбу двох братніх слов'янських народів, про доленосну роль українсько-російського єднання, спільну культуру та історію тощо.

У **Висновках** узагальнено основні положення й результати дослідження. В. Чередниченко репрезентує «жіноче коло» української літератури міжвоєнного двадцятиліття ХХ ст. Художня творчість письменниці, пронизана ідеєю національного самоусвідомлення, органічно вплітається в суперечливий і складний літературний процес та відображає провідні тенденції, властиві українській прозі означеного періоду і на проблемно-тематичному рівні, і на жанрово-стильовому. Аналіз художнього доробку В. Чередниченко дає можливість виокремити загальні періоди її творчої біографії: 1) 1909–1927 рр. – час інтенсивної праці, появи різноматичних і різноформатних творів, зорієнтованих на осмислення зламних моментів української історії поч. ХХ ст.; 2) 1928–1938 рр. – «осетинський» період публіцистичних здобутків та активної перекладацької діяльності, пошук прихованих резервів слова у жанрах «дозволеної літератури»; 3) 1938–1949 рр. – період потужного творчого сплеску в жанрі історичної та біографічної белетристики.

Наукова рецепція доробку письменниці не була безперервною і пройшла кілька етапів актуалізації науково-дослідницького інтересу. У 20–40-і рр. ХХ ст. літературні критики у своїй оцінці ґрунтувалися на ідеологічній наповненості та дотриманні політичних «вимог часу». Наступні два десятиліття творчість В. Чередниченко в українській історіографії згадувалися побіжно, в основному – в оглядах літературного контексту. У 70–80-х рр. ХХ ст. серед нечисленних критичних публікацій превалюють наукові розвідки, присвячені аналізу історико-біографічних творів. Неупереджений літературознавчий аналіз представляють сучасні дослідники, предметом наукового осмислення яких є біографічні повісті та історичний роман «Фастів».

Мала проза В. Чередниченко демонструє тематичне розмаїття та широкий спектр жанрових модифікацій. У новелах і оповіданнях (рідше – казках, нарисах) для дітей та юнацтва домінантно репрезентативними є твори про нужденне життя дітей в контексті дисгармонійних соціальних катаклізмів; твори, в яких постає щасливий світ дитинства, незаангажований соціальними чи ідеологічними чинниками; твори, де зображена дитина, її поведінка в умовах конструювання політичної реальності та утвердження нових життєвих практик; твори про «скалічене війною» дитинство.

Збірки «Весняний дріб'язок», «Жужіль» віддзеркалюють феміністичні позиції авторки. Крім традиційної для української літератури теми селянського життя у творах художньо проаналізовано комплекс соціально-психологічних проблем, визначальною серед яких є тема жіночої долі, жіночого буття (гендерної рівності, сексуальної сфери, ідеї «вільного кохання», подружньої зради, нівеляції сім'ї). У фокусі авторських зацікавлень – проблеми літератури й мистецтва, роль митця у нових суспільно-політичних реаліях, питання соціальної ідентичності. Через художньо-естетичну проблематику авторка вводить у літературу своєрідні

екзистенційні моделі, схеми поведінки людини, яка перебуває у пошуках справжнього призначення, спрагла повноцінного творчого життя.

Змістове поле збірки «Весняний дріб'язок» фрагментується через авторську дефініцію «дрібниці», жанровими означеннями яких є і традиційні, і паралітературні жанрові маркування («з блок-ноту», «прелюд», «повість-плякат», «рапсодія» та ін.). Підзаголовки не тільки жанрово маркують тексти, а й окреслюють мотивний і настроєвий лад, доповнюють зміст, визначають жанрову природу. У збірці «Жужіль» використовується жанровий маркер «чотири новелі» як компактна форма називання кількох творів, що фактично є різними жанровими різновидами. Твори прикметні виразною тематичною та стильовою еkleктикою. Так, «Фрагмент з недописаного роману» є зразком виробничого нарративу, «Пригодам Пата і Паташона» притаманні пригодницькі мотиви з мелодраматичними елементами; «На операційному столі» – поглиблений психологічний аналіз та детективні елементи; в «новелі» «Євпаторія» превалює психоаналітична модель з мотивами еротики.

Результатом творчого пошуку прихованих резервів слова у жанрах «дозволеної літератури» є оповідання «Останній лист» та «Історія одного вірша», що дали старт розвитку історико-біографічного жанру у творчій діяльності В. Чередниченко. Літературні біографії А.Тесленка і М.Лермонтова засвідчують майстерні спроби письменниці змоделювати дійсність крізь призму первинних чуттєвих вражень та морально-психологічних імпульсів, поданих екзистенційно-напружено, експресивно. Світовідчуття і світобачення видатних творців слова розкриваються завдяки художньому аналізу саморефлексій персонажів, комбінуванню монологічного й діалогічного мовлення, індивідуалізації мовних реплік, психологізації пейзажів тощо.

Дискурс повістєвого жанру В. Чередниченко визначають проблемно-тематичні домінанти: осмислення подій недавнього історичного минулого, моделювання пригодницьких історій та художній аналіз життєвих перипетій відомих творчих особистостей. Якщо в історичній повісті «Зшиток Софії Сояшник за 1905 рік» авторська увага сфокусована на психологічних рефлексіях дівчини-підлітка на зовнішні чинники суспільного життя, то в повісті «Весела компанія» – спрямована на поєднання плетива таємничих пригод-випробувань з обов'язковими атрибутами життя шкільного колективу радянських дітей. В історичній повісті, крім соціальних і морально-етичних проблем, порушено питання самоусвідомлення власної національної ідентичності.

В історико-біографічних повістях «В картезіанському монастирі», «Під одним плащем» творчі пошуки письменниці спрямовані на реконструкцію життєвих колізій героїв на фоні історичного контексту. Орієнтація на глибинний психологічний аналіз персонажа як індивідуальності й одночасно частини історії обумовлює конструювання текстової тканини творів на рівні сюжету, системи образів, хронотопу. Важливою ознакою творів є концептуальність: зображуючи реальну особистість, письменниця спирається на історично вірогідні факти й документи, прагне побачити людину з відстані часу, наповнити сюжет власним розумінням стосунків митця із суспільством.

Зорієнтованість української романістики 1920-х рр. на відштовхування від класичної традиції у творчій практиці письменниці відбилосся на рівні локальних спроб розширити жанрові канони. На розсуд читачів вона пропонує твори з

авторським маркуванням «роман», що за жанровими ознаками належать до новели, повісті: «Фрагмент з недописаного роману» поєднує романні риси з жанровими ознаками оповідання, «Григорій Сковорода» займає проміжне місце між повістю й романом. Соціально-психологічний роман «За плугом» вирізняється поєднанням історичної сюжетної основи з актуальною проблематикою, ідейним поліфонізмом і наративним багатоголоссям, цілісними образами-характерами. Розгорнута у творі масштабна панорама життя українського селянства поч. ХХ ст. відображає карколомні зміни у людських взаєминах, у соціальних пріоритетах та індивідуальній психології, у світоглядних цінностях. Реакцію персонажів на суспільні зміни письменниця демонструє на емоційно-подієвому рівні, осмислює їхні характери в гострих психологічних і соціальних конфліктах.

Синтезування глибоких знань фактичного матеріалу, точних даних історичної науки про суспільно-політичні, культурно-побутові умови життя України кінця XVII – поч. XVIII ст. та художньої фантазії, тонкого вміння В. Чередниченко проникнути в суть зображуваної епохи реалізувалося в історичному романі-хроніці «Фастів». У художній тканині твору історичні події трансформовані у фабульні колізії, майстерно розкриті причини і наслідки цих подій, їх сутність і характер, відомі історичні особи представлені літературними героями. Через конкретні образи читачеві запропоновано прочитання історичної правди про відбудову Фастова як стратегічного пункту Правобережжя України наприкінці XVIII ст.

Прозова спадщина В. Чередниченко акумулювала в собі визначальні мистецькі тенденції доби – взаємодії реалістичної системи моделювання світу і модерних типів художнього мислення, хоча й не представлених системно й багатоаспектно. З реалістичною традицією письменницю поєднує аналіз явищ соціального й індивідуального буття, складних відносин особи й соціуму, побутова деталізація, елементи описовості тощо. Творам притаманні лаконізм стилю, точність характеристик персонажів, подій, ситуацій, обставин. Модерністський тип художнього мислення реалізується через засоби психологізму, аналіз емоційних станів і душевних рефлексій, що передають психологічно-емоційну та настроєву палітру почуттів персонажів. Авторські задуми увиразнюють інтертекстуальні елементи, пов'язані як зі світовим культурним контекстом, так і з суто національною традицією. Ремінісценції, алюзії, афоризми з українських літературних джерел та народної творчості окреслюють україноцентричне поле авторських рефлексій. Семантику творів збагачують засоби живопису – психологізовані пейзажі й портрети, образна символіка, елементи імпресіоністичної колористики. Музична семіосфера охоплює жанри музики, імена композиторів і назви музичних творів, вербальну імітацію музики тощо. Елементи «кіномови» поглиблюють візуалізацію художньої картини світу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України

1. Ковальчук Н. П. Історична правда і художній вимисел у творчості В. Чередниченко (на матеріалі роману «Фастів»). *Науковий вісник МДУ імені*

В.О. Сухомлинського: зб. наук. пр. Серія «Філологічні науки». Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. Вип. 4.7. С. 37–41 (0,5 д.а).

2. Ковальчук Н. П. Жіночий «варіант» інтимного діалогу в художній інтерпретації В. Чередниченко. *Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. пр. Серія «Філологічні науки»*. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013. Вип. 4.11. С. 98–102 (0,4 д.а).

3. Ковальчук Н. П. Проза Варвари Чередниченко: внутрішній світ дитини з позицій морально-етичного аналізу соціальної дійсності. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Серія «Філологія. Літературознавство». Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2014. Вип. 228, 2014. С. 59–62 (0,42 д.а.).

4. Ковальчук Н. П. Щоденник Варвари Чередниченко як форма самовираження індивідуально-авторського «я». *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: зб. наук. пр.* Кривий Ріг: КПП ДВНЗ «КНУ». 2014. Вип. 4. С. 149–157 (0,4 д.а.).

5. Ковальчук Н. Особливості зображення психології митця у повісті В. Чередниченко «В Картезіанському монастирі». *Література в контексті культури: зб. наук. пр.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. Вип. 26. С. 153–158 (0,4 д.а.).

6. Ковальчук Н. Еволюція творчості Варвари Чередниченко у контексті літературно-мистецького життя першої половини ХХ століття. *Текст. Контекст. Інтертекст (філологічні науки)*. 2018. № 2 (4). [http://text-intertext.in.ua/n02\(04\)2018/kovalchuk_natalia_04_2018.pdf](http://text-intertext.in.ua/n02(04)2018/kovalchuk_natalia_04_2018.pdf) (0,4 д.а.).

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях

7. Ковальчук Н. П. Концепт дитини і дитинства у творчості Варвари Чередниченко. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2013. I (2). С. 136-140 (0,6 д.а.).

8. Ковальчук Н.П. Жанрова парадигма прози Варвари Чередниченко. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2014. II (1). С. 55–58 (0,55 д.а.).

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації

9. Ковальчук Н. Роман «За плугом» В. Чередниченко в контексті української романістики 20-х років ХХ століття. *Literatura i kulturoznawstwo: zbiór raportów naukowych*. Warszawa, 2015 (30.03.15 – 31.03.15). С. 28–30 (0,15 д.а.).

10. Ковальчук Н. Буття на межі: екзистенційна проблематика новел В. Чередниченко (Збірка «Жужіль»). *Сучасні літературознавчі студії: зб. наук. пр.* Київ: Видавництво КНЛУ, 2015. Вип. 12. С. 279–288 (0,53 д.а.).

11. Ковальчук Н. Авторська проекція жінки-митця у збірці Варвари Чередниченко «Весняний дріб'язок». *Текст. Контекст. Інтертекст*. 2017. № 1. https://text-intertext.in.ua/pdf/n012017/kovalchuk_natalia_01_2017.pdf (1,24 д.а.).

12. Ковальчук Н. «Моделювання історії крізь призму доль Олександра Пушкіна і Адама Міцкевича в історико-біографічній повісті В. Чередниченко «Під одним плащем»». *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність»*. Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. С. 212–214 (0,25 д.а.).

АНОТАЦІЇ

Ковальчук Н. П. Проза Варвари Чередниченко: ідейно-тематична парадигматика та жанрово-стильові модифікації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.01.01 – українська література.– Херсонський державний університет, Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2019.

У дисертації комплексно осмислено та системно проаналізовано прозописьмо В. Чередниченко. Визначено координати творчих шукань письменниці, динаміку літературного саморозвитку та специфіку художнього мислення; систематизовано погляди на природу творчості. Виокремлено й охарактеризовано проблемно-тематичну парадигматику, жанрові модифікації та стильові доміанти прози, що дозволяють осмислити її у формально-змістовій єдності як цілісну художню систему; проаналізовано стратегію і механізми репрезентації художньої моделі світу; обґрунтовано здобутки письменниці в розвитку історичної та художньо-біографічної прози. Вперше до наукового обігу введено маловідомі художні твори В. Чередниченко, частина яких зберігається у рукописах. У роботі набуло подальшого розвитку вивчення специфічних рис історико-біографічної прози, представлені різноманітними жанровими формами.

Ключові слова: жанрові модуси, стиль, поетика, мала проза, повість, роман, літературна біографія, реалізм, модернізм, ідеологічний дискурс.

Ковальчук Н. П. Проза Варвары Чередниченко: идейно-тематическая парадигматика и жанрово-стилевые модификации. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на получение научной степени кандидата филологических наук (доктора философии) по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Херсонский государственный университет, Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2019.

В диссертации комплексно осмыслена и системно проанализирована проза В. Чередниченко. Определены координаты творческих исканий писательницы, динамика творческого саморазвития и специфика художественного мышления; систематизированы взгляды на природу творчества. Выделена и охарактеризована проблемно-тематическая парадигматика, жанровые модификации и стилевые доминанты прозы, которые позволяют осмыслить ее в формально-смысловом единстве как целостную художественную систему; проанализирована стратегия и механизмы репрезентации художественной модели мира; обоснованы достижения писательницы в развитии исторической и художественно-биографической прозы. Впервые в научный формат введены малоизвестные художественные произведения В. Чередниченко, часть из которых находится в рукописях. В работе получило развитие изучение специфических черт историко-биографической прозы.

Ключевые слова: жанровые модусы, стиль, поэтика, малая проза, повесть, роман, литературная биография, реализм, модернизм, идеологический дискурс.

Kovalchuk N.P. Varvara Cherednichenko's prose: ideological and thematic paradigm and genre-style modifications.– Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the Candidate Degree of Philological Sciences (PhD), specialty 10.01.01 – Ukrainian literature.– Kherson State University, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2019.

In the thesis, problem-themed dominants and genre-style modifications of Varvara Cherednichenko's prose are conceptualized in complex and systemically analyzed in the context of the literary process of the 1920s – 1940s. Small prose is selected as the object of the research, printed on the pages of periodicals and individual editions, the stories and novels. It also covers a wide publicistic material, dramatic works, literary and critical articles, translations, which in their integration essence reflect the artistic world and ideological guidelines of the writer.

The work consists of introduction, four chapters, divided into units, conclusions, list of references and appendices. The coordinates of V. Cherednichenko's creative searches are determined, the dynamics of its self-development and the specifics of artistic thinking are indicated in the first chapter of the thesis. The main directions of the assimilation of V. Cherednichenko's prose in literary studies have been established and views on the nature of creativity and features of artistic thinking have been systematized.

Genre models and problem-style dominants in the flash epic fiction of V. Cherednichenko are defined in the second chapter. The peculiarities of the individual-author's reflexion of the children's worldview in the context of the semantic structure of the era of the first decades of the twentieth century have been clarified. The modes of human existence presented in the textual plane, their existential dimension, ideological controversy and style range have been characterized. The specificity and artistic methods of the “novelization of being” of the individual have been determined.

In the third chapter of the thesis, the main attention is focused on poetics of the narrative discourse. The narrative-compositional collisions, the figurative-semantic structure of the historical and adventure story for children have been analyzed. The correlation of the author's reflexions and the documentary-factographic beginning in the biographical stories of V. Cherednichenko has been established, the peculiarities of their embodiment in the artistic plane of the works have been analyzed.

The fourth chapter is devoted to the characterization of genre-novel modes of V. Cherednichenko's prose. The representativeness of social and individual projections in the novels, the dependence of problem-thematic priorities on the sociocultural and sociopolitical context have been elucidated. Genre-themed varieties of large-format prose have been identified and characterized, the stylistic parameters of the historical and biographical epic, which developed in line with the tendencies of Ukrainian literature of the first decades of the 20th century have been comprehended.

Key words: genre modes, style, poetics, flash fiction, story, novel, literary biography, realism, modernism, ideological discourse.